

OĞUZCAYA UYARLANAN NEVÂYÎ ŞİİRLERİ SEÇKİSİ ÜZERİNE*

ON A SELECTION OF NEVÂYÎ POEMS ADAPTED TO OGUZ TURKISH

Saidbek BOLTABAYEV **

ÖZ

Ali Şir Nevâyî'nin eserleri daha yaşadığı çağda Müslüman Türk dünyasında yaygınlık kazanmış ve bu eserlerinin nüshaları Herat dışında çeşitli kültür merkezlerinde istinsah edilmiştir. Bir taraftan Batı Türklük sahasında hazırlanan nüshalar da birebir kopya edilirken diğer taraftan da istinsah edildiği bölgenin diline uyarlanan nüshalar meydana getirilmiştir. Nevâyî eserlerinin Oğuz Türkçesine uyarlanan veya Oğuzca karşılıklarının beraber yazıldığı nüshalarının tespit edilmesi dönemin lehçe atlasının oluşturulması, Doğu ve Batı Türkçesinin farklılıklarının ortaya konulması bakımından önemlidir. Son yıllarda Nevâyî'nin kalemine mensup eserlerinin Oğuzcaya uyarlanan nüshaları tespit edilirken bunların arasında Akkoyunlu Divanı dikkat çekmektedir. Akkoyunlu sarayında bu divan dışında Harezmlî Abdürrahim bin Abdürrahman tarafından H. 885 (M. 1480-1481) yılında Nevâyî'nin şiirlerinden oluşan bir seçki de hazırlanmıştır. Çalışmamızda seçkinin elde bulunan 8 sayfasının fotoğraflarından hareketle şiirlerin Oğuzcaya uyarlanan şeklinin aslı ile karşılaştırması yapılmış, dil farklılıkları ve seçkiyi hazırlayan kişinin tercihleri konusunda tespitlere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çağatay Türkçesi, Oğuz Türkçesi, Nevâyî, Akkoyunlu, Şiir, Seçki, Divan

* Bu makale 03.06.2022 tarihinde dergimize gönderilmiş; 05.06.2022 tarihinde hakemlere gönderilme işlemi gerçekleştirilmiş; 15.06.2022 tarihinde hakem raporlarının değerlendirilmesi sonucu yayın listesine dâhil edilmiştir.

Makaleye atf şekli; Saidbek Boltabayev, Oğuzcaya Uyarlanan Nevâyî Şiirleri Seçkisi Üzerine, *Karabük Türkoloji Dergisi*, Cilt/Sayı: 5-1 (2022), Karabük 2022, s. 1-20.

ISSN 2667-7253/e-ISSN 2687-3885, DOI:

Bu makale Karabük'te düzenlenen "1. Uluslararası Türkoloji Kongresi, "Araştırmalar ve Yönelimler" kapsamında 18.05.2022 tarihinde sunulan bildirinin genişletilmiş ve gözden geçirilmiş şeklidir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, sboltabayev@karabuk.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5200-5845>

ABSTRACT

The works of Ali Shir Navayi became widespread in the Muslim Turkish world in the age he lived, and the copies of these works were copied in various cultural centers outside Herat. While the copies prepared in Western Turkic world were copied exactly, on the one hand, copies adapted to the language of the region in which they were copied were also created. It is important to determine the copies of Navayi works that were adapted into Oghuz Turkish or written together with their Oghuz equivalents, forming the dialect atlas of the period and revealing the differences between Eastern and Western Turkish. In recent years, while the copies of the poet's works adapted to Oghuz language have been determined, the Akkoyunlu Divan draws attention among them. Apart from this divan in the Akkoyunlu palace, a selection of Navayi's poems was prepared by Abdurrahim bin Abdurrahman Harazmi in 885 (1480-1481 A.D.). Based on the photographs of the 8 pages of the book, the adapted version of the poems in Oghuz language was compared with the original, and the language differences and the preferences of the person who prepared the selection were included in this study.

Keywords: Chaghatai Turkish, Oghuz Turkish, Navayi, Aq Qoyunlu, Poetry, Selection, Divan

Giriş

Geniş coğrafyalara yayılmış Türk kavimleri, buldukları yerlerde ayrı ayrı devletler kurmasıyla beraber kendi lehçelerine dayanan yazı dillerini meydana getirmişlerdir. Karahanlı Türkçesinden sonra Harezm Türkçesiyle geçiş dönemi yaşayan Doğu Türklük sahası Timurular döneminde, Nevâyî'nin kalemiyle istikrara kavuşarak çok canlı bir edebî çevresi meydana getirmiştir. Türk şiirinde bayraktarlık ederek bir kalem altında birleştiren Ali Şir Nevâyî bu durumu *Lisanü't-Tayr* eserinde şöyle kaydeder:

*Türk nazmıda çü men tartıp 'alem
Eyledim ol memleketni yek-çalem¹*

Yüksek şiir dehasıyla hem doğuda hem batıda yaşayan Türklerin arasında ün salmış olan Ali Şir Nevâyî'nin eserleri sevilerek okunmuş, eserine nazireler yazılmış, doğru anlaşılması için sözlükler hazırlanmıştır. Herat ile yetinmeyip

¹ Mustafa Canpolat, *Ali Şir Nevâyî-Lisanü't-Tayr*, TDK Yayınları, Ankara 1995, s. 268.

Şiraz, Tebriz dâhil olmak üzere Hıta'dan Horasan'a dek geniş coğrafyayı ordu sevk etmeden kendi egemenliği altına aldığı aşğıdaki beyitlerinde belirtir:

*Alıp-mên taht-ı fermānumğa āsān
Çerig çekmey Hıtādın tā Horāşān
Horāşān dēme kim Şīrāz u Tebrīz
Ki kılmışdur ney-i kilkim şeker-rīz²*

Bu sebeple XVIII. yüzyılın şairi olan Harezmlî Mūnis, Ali Şir Nevâyî'yi söz dünyasının cihangiri olarak nitelendirir:

*Söz içre Nevâyî'ki cihāngīr durur
Mūnisge ma'ānī yoluda pīr durur
Yoğ gayriyet andın özge kim ayturlar
Bu Şīr Muḥammed ol Alī Şīr durur³*

Nevâyî eserlerinin nüshaları Herat dışında Müslüman dünyasının çeşitli kültür merkezlerinde istinsah edilirken bunların bazıları Oğuzların hüküm sürdüğü bölgelerde hazırlanmıştır. Çoğu nüshalar birebir kopya edilirken bir yandan istinsah edildiği bölgenin diline tercüme edilen veya uyarlanan nüshalar da meydana getirilmiştir. Nevâyî eserlerinin Oğuz Türkçesine uyarlanan veya Oğuzca karşılıklarının beraber yazıldığı nüshalarının tespit edilmesi dönemin lehçe atlasının oluşturulması, Doğu ve Batı Türkçesinin farklılıklarının ortaya konulması bakımından önemlidir. Şairin bütünüyle Oğuzcaya aktarılan *Mecālisü'n-Nefāyis* tezkiresinin⁴ yanı sıra, *Kırk Hadis* gibi doğrudan iki lehçe ile istinsah edilen nüshaları gün yüzüne çıkarılmıştır.⁵ Aftandil Erkinov tarafından 2014 yılında tanıtılarak sırasıyla Tokyo ve Taşkent'te iki ayrı tıpkıbasımının yayımlandığı *Akkoyunlu Divanı* ise Nevâyî sağken hazırlanmış olmasıyla dikkat çekmektedir. Mısır Milli Kütüphanesinde Lit. Turc. 68 numarada kayıtlı olan yazma 67 varaktan ibaret olup 20x13 cm ölçüsündedir. Meşhur hattat Abdürrahim bin Abdürrahman El-Harezmi tarafından nestalik hattı ile 12 Recep 876 (M. 25 Aralık 1471) tarihinde istinsah edilmiştir.⁶ Akkoyunlu sarayında hazırlandığı anlaşılan bu divan üzerinde Rustamjon Djabborov doktora tezi

² Gönül Alpay Tekin, *Ali-Şir Nevâyî Ferhād ü Şirîn*, TDK Yayınları, İstanbul 2012, s. 509-510.

³ Y. Yusupov, *Munis Harezmi. Saylanma*, Edebiyat ve Sanat Neşriyatı, Taşkent 1980, s. 6.

⁴ Bu eser hakkında bkz: Vahit Türk, "Lehçeler Arası İlişkiler ve Oğuz Türkçesinde Bir Nevâî Eseri", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 2010, XXVIII-Güz, s. 395-408.

⁵ Bu konuda bkz: Yaşar Şimşek, "Ali Şir Nevâyî'nin Kırk Hadis Tercümesinin Leipzig Nüshası ve Nüshadaki Çağatayca-Osmanlıca Karşılıklar Üzerine", *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 2020, S. 15, s. 141-157.

⁶ Aftandil Erkinov, "From Herat to Shiraz: the Unique Manuscript (876/1471) of 'Alī Şīr Nawā'ī's Poetry from Aq Qoyunlu Circle", *Cahiers d'Asie Centrale*, 2014, 24, s. 47-79.

hazırlamış ve Kiril harfleriyle metnini yayımlamıştır.⁷ *Akkoyunlu Divanı* üzerinde Tanju Seyhan'ın önemli çalışması da yayımlanmıştır. Nüshanın yazım, ses ve şekil bilgisi ile söz varlığının incelendiği çalışmada 225 gazelden ibaret *Akkoyunlu Divanı*'nın *İlk Divan ve Bedâyi 'ü'l-Bidâye* ile ortak olan 45 gazelinin karşılaştırmasına da yer verilmiştir.⁸

Oğuzcaya Uyarlanan Nevâyi Şiirleri Seçkisi

Akkoyunlu sarayında Lehçelerarası (Çağataycadan Oğuzcaya) aktarımla ortaya konulan *Akkoyunlu Divanı* dışında Nevâyi'nin şiirlerinden oluşan bir seçki de hazırlanmıştır. Toplam 12 varaktan ibaret olan bu seçkinin her sayfasında 6-8 arasında satır vardır. Metin kırmızı, altın, yeşil ve mavi çizgilerle cetvel içine alınmış, nestalik hattı ile yazılan yazının satırlar arasına altın çizgili bulut motifleri işlenmiştir. Küçük minyatürlerin de bulunduğu yazmanın her sayfası özenli tezhip ve çeşitli motiflerle süslenmiştir. İç sayfalar ayrıca zerefşan (altın serpmeye) ile bezenmiştir. Kâğıt ölçüsü 20.6 x 11.8, metin ölçüsü ise 12.9 x 5.9cm'dir. Yazma genel olarak iyi korunmuş ise de bazı sayfalar (örneğin, 5a) tamir görmüştür. Seçkinin şair hayattayken, daha *Hazâyini'l-Ma'anî* külliyyatı oluşturulmadan önce hazırlanmış olması dikkate değerdir. Aynı müstensih, yani Harezmi Abdürrahim bin Abdürrahman, El-Yakubî mahlasını kullanarak H. 885 (M. 1480-1481) yılında bu seçkiyi oluşturmuştur. *Akkoyunlu Divanı*'nı da istinsah eden Abdürrahim bin Abdürrahman, Akkoyunlu Sultan Halil'in ölümünden sonra onun kardeşi Sultan Yakub'un sarayında bulunarak onun himayesinde faaliyetini sürdürmüştür. Bu sebeple 1478 senesinden sonraki çalışmalarında El-Yakubî mahlasını kullanmıştır. Aynı zamanda Haydar Tilbe'nin *Mahzenü'l-Esrar* adlı eserinin New York nüshasını da Sultan Ali Yakubî mahlasıyla istinsah etmiştir. Sultan Yakub'un isteği üzerine hazırlandığı düşünülen Nevâyi şiirlerinden oluşan seçkiye ilk olarak Erkinov dikkat çekmiş ve *Sultan Yakub Seçkisi* olarak isimlendirmiştir.⁹

Kitap hakkında bazı bilgilere ve kitabın birkaç fotoğrafına müzayedeye çıkarıldığı adres üzerinden erişilebilmektedir.¹⁰ Yazmanın şimdiki durumu hakkında bilgi sahibi değiliz, ayrıca müzayedeye çıkarıldığında sadece 8 fotoğrafının sunulmuş olmasından dolayı bu sayfalar üzerinden birtakım tespitlerde bulunma imkânımız vardır. Yazmayı bilim dünyasına tanıtan Erkinov ve Djaborov, Akkoyunlu hükümdarı Sultan Yakub ve Nevâyi'nin dostça

⁷ Aftondil Erkinov, Rustam Jabborov, "Nevâyi Şiirleri Sultan Yakub Saylanmasında", *Ali Şir Nevayi ve XXI. Asır Adli Sempozyum Bildiri Metinleri*. Taşkent, 2019.

⁸ Tanju Seyhan, "Akkoyunlular Döneminde Ali Şir Nevâyi Şiirlerinden Seçmelerin Lehçelerarası Aktarımıyla Ortaya Konulan Oğuzca Divan", *Ali Şir Nevayi ve XXI. Asır Adli Sempozyum Bildiri Metinleri*, Taşkent: Turan-İkbal Neşriyatı, 2018, s. 17-50.

⁹ Aftondil Erkinov, Rustam Jabborov. *a.g.e.*, s. 29.

¹⁰ Mir Ali Şir Nevayi'nin Türkçe şiirlerinden seçmeler. Sothebys müzayedesine: <https://www.christies.com/en/lot/lot-5668123> [Erişim tarihi: 05.03.2022, 15:02]

ilişkileri üzerinde durmuş, Harezmlî Abdürrahim'in hükümdar adına bu kitabı *murakka* ' albüm şeklinde hazırlamış olabileceğini vurgulayarak 10 şiir parçasının (38 mısraın) Kiril harfleriyle metnini yayımlamıştır.¹¹

Nevâyî 40 yaşındayken Akkoyunlu sahasında Oğuzcaya aktararak oluşturulan bu seçkinin en önemli özelliği, *Akkoyunlu Divanı*'nda olduğu gibi, onun dilidir. Kelimeler ve yapılarda esas olarak Nevâyî'deki şekillerinin bulunmasının yanı sıra veznin imkânları doğrultusunda yazım, ses ve şekil bilgisi ile söz varlığı bakımından Oğuzca özellikleri yansıtmaktadır. Bu sebeple dönemin Doğu Türklük ve Batı Türklük sahaslarının edebî ilişkilerini, etkileşimlerini, dil bakımından farklılıklarını, bunun yanı sıra bu sırada artık farklılıklarıyla Oğuz grubunda belirginleşen Eski Anadolu Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesinin XV. yüzyıldaki dil özelliklerini göstermesi açısından önemlidir.

Oğuzcaya Uyarlanan Seçkinin Doğu Türklük Sahası Nüshaları ile Karşılaştırması

Akkoyunlu sarayında Nevâyî şiirlerinden seçki olarak hazırlanan kitabın 8 sayfasının fotoğrafları bugün elde bulunduğu buradan bulunan şiirlerin Çağatay Türkçesiyle yazılan asıl şekilleriyle yazım, ses ve şekil bilgisi ile söz varlığı bakımından karşılaştırmasına yer verilecektir. Çağatay Türkçesi şekli için Nevâyî Külliyyatının Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Revan 808 numaralı (R.) nüshası esas alınmış, bu nüshada yer almayan bir şiir ise *Bedâyi'ü'l-Bidâye*'nin Londra (BB.L.) nüshasına göre değerlendirilmiştir.

Yazım Farklılıkları

Oğuzcaya uyarlanan *Seçki*'de görülen yazım özelliklerinin Doğu Türklük sahasının Arap harfli eserlerinde görülen yazım özelliklerinden birtakım farklılıkları vardır. Bunlar aynı zamanda Batı Türklük ve Doğu Türklük sahasının yazım bilgisi bakımından farklılıklarından kaynaklanmaktadır. Bilindiği gibi Doğu Türklük sahasında ünlü sesler yazıda harfle gösterilir. Batı Türklük sahasında ise her zaman gösterilmemiştir. *Seçki*'de Doğu sahasının yazım özelliklerinin çoğu zaman korunmakla beraber Batı sahasının özelliklerine istinaden ünlülerin yazım esnasında harfle veya harekeyle gösterilmediği durumlar da az değildir:

<i>Seçki</i> 'de	Revan 808'de
<i>tikenden</i> تیکندن (1b/1)	<i>tikendin</i> تیکندین (R. 519b/17)
<i>istediñ</i> ایستدینک (1b/5)	<i>istediñ</i> ایستادینک (R. 460b/19)

¹¹ Aftondil Erkinov, Rustam Jabborov. "Nevâyî Şiirleri Sultan Yakub Saylanmasında", *Ali Şir Nevayi ve XXI. Asır Adlı Sempozyum Bildiri Metinleri*. Taşkent, 2019.

menim منم (3a/6) bilmediñ بيلمدينك (1b/6)	meniñ مينينك (R. 456a/6) bilmediñ بيلمادينك (R. 460b/19)
--	---

Seçki'de *s* ve *t* ünsüzleri her zaman Doğu sahasının yazım özelliklerine uyularak *sin* (س) ve *te* (ت) harfleriyle yazılmıştır. Çok sık olarak *sin* harfinin altına üç nokta konduğu görülür. Geniz *ŋ* sesinin yazımı *Seçki*'de bir tutarlılık göstermez. Bazen *nun+kef* ile yazılırken bazen sadece *kef* ile gösterilmiştir. *yüzüñğa* يوزنكغه (4a/6), *sözününi* سوزنكنى (4b/1), *salsañ* سالسينك (1b/3), *göñlin*¹² كونكلن (2a/5) / *merkebinin* مركبى نيك (4b/5), *hüsñüñğa* حسنكغه (4a/5), vd.

Seçki'de yer alan şiir parçaları aşağıda ayrı ayrı karşılaştırılarak değerlendirilmiştir:

1. Şiir

(1b)	R. 519b/17
1 Çün <u>tikenden</u> ayru êrmes dâyimâ gül <u>yaprağı</u>	Çün <u>tikendin</u> ayru êrmes dâyimâ gül <u>yafrağı</u>
2 Nê <u>içün</u> alur kef-i pâyın <u>gözüm</u> müjgânıdın	Nê <u>üçün</u> alur kef-i pâyın <u>közüm</u> müjgânıdın

Bu şiir *Nevâdirü's-Şebâb* divanında bulunan 7 beyitten ibaret gazelin 3. beytidir. Ayrılma hâli ekinin *Seçki*'de hem Çağatay Türkçesi şekli (*müjgânıdın*) hem Oğuzca şekli (*tikenden*) verilmiştir. Ekin asıl hâlinin aynen kullanılmasında kafiyede yer alması etkili olmuş olmalıdır. Bunun yanı sıra *üçün* edatı yerine *içün*, *yafrağı* yerine *yaprağı*, *közüm* (كوزوم) yerine *gözüm* (كوزم) şeklinde iyelik eki harfle gösterilmemiş) gibi Oğuzca şekilleri verilmiştir.

2. Şiir

	R. 460b/19
3 Kem êmes 'âşık saña, salsañ meni <u>közden</u> velî	Kem êmes 'âşık saña salsañ meni <u>közün</u> velî
4 'Âşıkî kim şâdık <u>ola</u> men <u>kimi</u> kem <u>dapa-sen</u>	'Âşıkî kim şâdık <u>olğay</u> men kêbi kem <u>tapka-sen</u> ...
5 Ey naşîhat-gü Nevâyî yahşîdır döp istediñ	Ey naşîhat-gü Nevâyî yahşîdır döp istediñ
6 Bilmediñ kim beyle bir rüsvâ-yı 'âlem <u>dapa-sen</u>	Bilmediñ kim beyle bir rüsvâ-yı 'âlem <u>tapka-sen</u>

Gazel Nevâyî'nin hem *Bedayü'l-Bidaye* (BB) hem de *Ġarâ'ibü's-Şıgar* divanlarında bulunur. Aslında 7 beyitten oluşurken *Seçki*'de gazelin ikinci vemakta beyitlerine yer verilmiştir. İlk kelime bazı nüshalarda *kim* şeklinde yazılmışken incelenen her iki nüshada *kem* şeklindedir. Doğu sahasında Türkçe metinlerde genelde bütün ünlüler yazımla gösterilirken *Seçki*'de *istediñ* (استدينك) ve *bilmediñ* (بيلمدينك) kelimelerinin ikinci ve üçüncü ünlüleri ne yazıyla ne harekeyle gösterilmiştir. Şiirde geçen bütün *s* sesleri *Seçki*'de altta üç noktalı *sin* (س) ile yazılmıştır. *tap-* fiilinde t->d- değişikliği, *kêbi* yerine Azerbaycan

¹² Yazmada *kef*'in *k* veya *g* okunması için ayırt edici bir işaret yoktur. Ancak yazmada t->d- düzenli olmasından dolayı paralel olarak kelime başındaki *kef g-* olarak değerlendirildi.

Türkçesinde kullanılan *kimi*'nin tercih edilmesi, ayrılma hâli ekinin *-din* yerine *-den* şeklinde (*közden*); gelecek zaman ekinin *-GA(y)* yerine *-A* (*ola, dapa-sen*) şeklinde verilmesiyle şiirin Batı sahasında daha kolay anlaşılması sağlanmıştır.

3. Şiir

(2a)	R. 460b/23
1 Yüz belâ her dem <u>dapar</u> hicrân bu mahzûn cân için	Yüz belâ hicrân <u>tapar</u> her dem bu mahzûn cân için
2 <u>Tenri</u> güyâ kim yaratmışdur meni hicrân için.	<u>Tenri</u> güyâ kim yaratmışdur meni hicrân için

Bedâyi'ü'l-Bidâye ve *Ġarâ'ibü's-Şigar* divanlarında bulunan 7 beyitten oluşan gazelin matla beytidir. *tap-* fiilinde t->d- değişikliği, *tenri* ve *meni* kelimelerinde kapalı e'nin yazılmaması, *üçün* edatı yerine *içün* şeklinin tercih edilmesiyle beyte Batı sahası özellikleri kazandırılmıştır.

4. Şiir

	R. 461a/6
3 Sensizin ey 'ömr bir sâ'at maña cân <u>olmasun</u>	Sénsizin ey 'ömr bir sâ'at maña cân <u>bolmasun</u>
4 Sen bol u bes tûbâ vü firdevs ü rîzvân <u>olmasun</u>	Sên bol u bes tûbâ vü firdevs ü rîzvân <u>bolmasun</u>
5 <u>Söylemiş-sen köydürü[rü]m</u> bir dâğ ile <u>gönlin</u> anıñ	<u>Dêp emiş-sên köydürey</u> bir dâğ ile <u>könlin</u> anıñ
6 Her nêçük dâğ olsa olsun dâğ-ı hicrân <u>olmasun</u>	Her nêçük dâğ olsa olsun dâğ-ı hicrân <u>bolmasun</u>
7 <u>Kaşına</u> kılgaç sücüd, <u>öldürdi</u> ol kâfir meni	<u>Kâşığa</u> kılgaç sücüd <u>öltürdi</u> ol kâfir meni
8 <u>Hîç</u> müsülmân yâri yâ Rab nâ-müsülmân <u>olmasun</u>	<u>Hîç</u> müsülmân yâri yâ rab nâ-müsülmân <u>bolmasun</u>

7 beyitten oluşan gazelin ilk 3 beytini içeren bu parçada en dikkat çekici durum leksik tercih olmuştur. Gazelin aslında *dê-* fiili kullanılmışken *Seçki*'de *söyle-* fiili tercih edilmiştir. Bunun dışında *köydürey* yerine *köydürü[rü]m*, *bolmasun* yerine *olmasun*, *kaşığa* yerin *kaşına* şekilleri tercih edilmiştir.

5. Şiir

(2b)	BB/L. 106b/5
1 Bir haber <u>yêr</u> ey şabâ serv-i revânımdan <u>menim</u>	Bir haber <u>ber</u> ey şabâ serv-i revânımdın <u>mênin</u>
2 Kim köyer cân lâle <u>teg dâğ-ı nihânımdan</u> <u>menim</u>	Kim köyer cân lâle <u>dêk serv-i revânımdın</u> <u>mênin</u>
3 Her nesîmî kim <u>gelür</u> ol sarıdan soruñ haber	Her nesîmî kim <u>kêlür</u> ol sarıdın soruñ haber
4 <u>Gönül adlu</u> ol za'îf-i nâ-tüvânımdan <u>menim</u>	<u>Könül atlıg</u> bir Ġarîb-i nâ-tüvânımdın <u>mênin</u>
5 Nâ-gehân fikr eylesem kim nê kişiden ayru-men	Nâ-gehân fikr eylesem kim nê kişidin ayru-mên
6 <u>Men bilürem</u> nê geçer ol lahza cânımdan <u>menim</u>	
7 Ey Nevâyî <u>maktelinden</u> baş <u>çıharan</u> lâleler	

8 Dāğı <u>gönlümden</u> <u>menimdür</u> rengi <u>kanımdan</u> <u>menim</u>	Mên bilür-mên nè <u>kêçer</u> ol lahza cānımdın <u>mênin</u> ¹³ Ey Nevâyî <u>makberimdin</u> baş <u>çıkarğan</u> lāle dēk Dāğı <u>könlümdin</u> <u>mênin</u> dür rengi <u>kanımdın</u> <u>mênin</u>
--	--

Şair gazellerinin Türkiye'deki yayımlarında yer almayan bu gazel *Bedāyi 'ü'l-Bidāye*'nin sadece Londra ve Tahran nüshalarında vardır. Matla beytinin ikinci mısraındaki *lāle dēk serv-i revānımdın* yerine *Seçki*'de *lāle teg dāğ-ı nihānımdan* olarak doğru şeklinin yer alması kitabın önemini artırmaktadır. Makta beytinde asıl metindeki *makberimdin* yerine *Seçki*'de *mahtelimden* kelimesi tercih edilmiştir. 7 beyitten oluşan gazelin 1., 2., 4. ve 7. beyitleri *Seçki*'ye alınmıştır. *Seçki*'de bütün ayrılma hâli ekleri Oğuzcaştırılmıştır. İsimden isim yapma *-lîğ* ekinin son ünsüzünün düşerek yuvarlaklaşması (*adlu*), *-t->-d-* değişikliği, *men* şahıs zamirinin ilgi hâlinin *menim* şeklinde olması, *ver-* fiilinde *b->v-* değişikliğinin görülmesi, *çihar* kelimesindeki sızıcılılaşma hadisesi ve *-An* sıfat-fiil eki, geniş zaman teklik 1. şahıs çekiminde *bilürem* şeklinin tercih edilmesiyle şiir Oğuzcaya uyarlanmıştır.

6. Şiir

(3a)	R. 514b/21
1 Nāvekin <u>gönlüm</u> ara sende deyü peyvend <u>içün</u>	Nāvekin <u>könlüm</u> ara sığay dēben peyvend <u>üçün</u>
2 <u>Göz</u> kararı ābnūs u kan yaşım <u>olmuş</u> baķam	<u>Köz</u> kararı ābnūs u kan yaşım <u>bolmuş</u> baķam

Nevädirü 'ş-Şebāb divanında bulunan gazelin 3. beytinden oluşmaktadır. Çağatay Türkçesi aslında geçen *sığay* yerine *sende* yazılması müstensih yanlış olmalıdır. *Seçki*'de *dēben* yerine *deyü*, *üçün* yerine *içün*, *bolmuş* yerine *olmuş* şekilleri tercih edilmiştir.

7. Şiir

	R. 456a/6
3 'İşk ile boldum meşel sevdā <u>ile</u> efsāne hem	'İşk ile boldum meşel sevdā <u>bile</u> efsāne hem
4 Şükr <u>yana</u> kim yana 'aşık-men ü dīvāne hem	Şükrillāh kim yana 'aşık-mên ü dīvāne hem
5 Tā unutdı aşinalıg düşman ol bigāne-veş	Tā unuttı 'aşinalıg resmin ol bigāne-veş
6 Aşnā yıglar <u>menim</u> hālīm <u>görüp</u> bigāne hem	Aşnā yıglar <u>mênin</u> hālīm <u>körüp</u> bigāne hem...
7 <u>Halka</u> mihrün bar <u>bozuh</u> <u>gönlümge</u> hem bir zerre <u>bah</u>	Elge mehrün bar <u>bozuk</u> <u>könlümge</u> hem bir zerre <u>bak</u>
8 Kim <u>güneşin</u> tābıdın mahrüm emes vīrāne hem	Kim <u>kuyaşın</u> tābıdın mahrüm emes vīrāne hem

Bedāyi 'ü'l-Bidāye ve *Ġarā'ibü 'ş-Şığar* divanlarında yer alan gazelin 1., 2. ve 4. beyitlerinden oluşan bu parçada hem kelime tercihi hem şekil bilgisi bakımından önemli derecede Oğuzcaya uyarlama yapılmıştır. *Bile* yerine *ile*, *mênin* yerine *menim*, *kuyaşın* yerine *güneşin* tercihlerinde Batı Türkçesindeki

¹³ Londra nüshasında 2. ve 3. mısraların yeri değişmiştir.

şekillere başvurulmuşken, *élge* karşılığında kelimenin Arapça şekli (*halka*) yazılmıştır. *bozuğ* ve *bağ* kelimelerinde sızıcılaşma hadisesi meydana gelmiş, ikinci mısradaki *şükrlillâh* yerine *şükr yana* yazılması ise müstensih yanlışımdan kaynaklanmaktadır.

8. Şiir

(4a)	R. 454b/ 10
1 Bâğ men teg sararup bülbül benim teg oldu lâl	Bâğ mên dek sarğarup bülbül meniñ dek boldı lâl
2 Güyiyâ kim beyledür bir gülden ayrılganğa hâl	Güyiyâ mundak bolur bir güldin ayrılganğa hâl
3 Suya kim düşmiş kızaran bergler gören kişi	Suğa kim tüşmiş kızarğan bergler körgen kişi
4 Göz yaşım içre bağır pergâlesi eyler hayâl	Köz yaşım içre bağır pergâlesi eyler hayâl

Bu şiir parçası *Bedâyi'ü'l-Bidâye* ve *Ġarâ'ibü's-Şıgar* divanlarında yer alan gazelin 1. ve 3. beyitlerinden oluşmaktadır. Müstensih tarafından *mundak* yerine *beyle* leksik tercihinin dışında yönelme hâli ekinin Oğuzca şeklinin (*suya*) ve *-GAn* yerine *-An* sıfat-fiil ekinin kullanılması (*kızaran*, *gören*), *-ğ-* düşmesi (*sararup*), *t->d-* değişikliği (*düşmiş*) gibi Oğuzca özellikleri kazandırılmıştır.

9. Şiir

	R. 513a/24
5 Ey lefâfet kesbide hüsnünğa hâcet-mend gül	Ey lefâfet kesbide hüsnünğa hâcet-mend gül
6 Yüz gülistân içre yoh yüzünğa bir mânend gül	Yüz gülistân içre yok yüzünge bir mânend gül
(4b)	
1 Ey Nevâyî ger sözüñni yâr eşitmez 'ayb emes	Ey Nevâyî ger sözüñni yâr eşitmes 'ayb emes
2 Durduğı ilen kulağdur hiç eşitmez pend gül	Turğanı birle kulaktur lîk eşitmes pend gül

Nevâdirü's-Şebâb divanında bulunan gazelin matla ve makta beyitlerinden oluşmaktadır. Geniş zamanın olumsuzunda *-mAz* ekinin, *-ğan* sıfat-fiil eki yerine *-DUK* ekinin (*durduğı*), *birle* yerine *ilen* kelimesinin kullanılması, çoğunlukla Azerbaycan Türkçesinde görülen *yoh* ve *kulağ* kelimelerindeki sızıcılaşma hadisesi, *t->d-* değişikliği (*durduğı*) beytin Batı Türklük sahasında daha anlaşılır olmasını sağlamıştır.

10. Şiir

	R. 451b/15
3 Gerd emes girdinde belkim görmesün döp el gözi	Gerd emes girdinde belkim körmesün döp el közi
4 Vâlih ü ser-geşte cân-ı hâksârımdur benim	Vâlih ü ser-geşte cân-ı hâksârımdur meniñ
5 Merkebinin na'lıdan her dem çahılğan od emes	Merkebinin na'lıdın her dem çakilğan ot emes
6 Bir gönül adlu za'îf-i bî-ğarârımdur benim	Kim könül atlığ za'îf-i bî-ğarârımdur meniñ

Bedāyi 'ü'l-Bidāye ve *Ġarā'ibü's-Şıġar* divanlarında 7 beyit olarak yer alan gazelin 2. ve 3. beyitlerinden oluşan bu parçada ayrılma hâli ekinin Oğuzca şeklinin yanı sıra sızıcılışma (*çahılġan*) hadisesi, uzun ünlüden sonra sedalılışma (*od, adlu*) hadisesi, *-lġ* ekinin son ünsüzünün düşerek yuvarlaklaşması (*adlu*), *mēniġ* yerine *menim* şeklinin kullanılması gibi durumlar dikkat çekmektedir.

11. Şiir

(5a)	R. 470b/dk.5
1 Vişāl içre yüzün <u>görgeç</u> 'aceb <u>yoh</u> şādılıġ eşkim	Vişāl içre yüzün <u>körgeç</u> 'aceb <u>yok</u> şādılıġ eşkim
2 Bahār eyyāmıda <u>gün çihsa</u> hem <u>yaġmur</u> yaġar gāhī	Bahār eyyāmıda <u>kün çıkısa</u> hem <u>yamġur</u> yaġar gāhī

Ġarā'ibü's-Şıġar divanındaki 6 beyitten oluşan gazelin 3. beytidir. Bu parçada sızıcılışma (*yoh, çihsa*) hadisesi ve *yamġur* yerine *yaġmur* şekillerinin kullanılması söz konusudur.

Bu beyitten sonra aşağıdaki cümle Arapça feraġ kaydı olarak yazılmıştır: *temmu'l-eşhāb bi'avni'l-meliku'l-vehhāb 'alā yedi'l-'abdu'z-za'f' el-muhtāc ilā rahmetillāhi'l-ġanī 'Abdu'r-raġīm El-Ya'kūbī setterallāhu 'uyūbehu ve ġafere zunūbehu sene ġamsa ve şemenī ve şemāniye mia bi'l-ġayri*

12. Şiir

	R. 598a/17
1 Nēce <u>gönlüm</u> pāre bolsa raġm kılmas yār aña	Nēce <u>könlüm</u> pāre bolsa raġm kılmas yār aña
2 Nēce baġrum bolsa kan <u>baġmas</u> demī dildār (aña)	Nēce baġrım bolsa kan <u>baġmas</u> demī dildār aña
3 Bir yügürġen tıfldır <u>kirpüklerüm</u> içinde yaş	Bir yügürük tıfl <u>erür kirpiklerim</u> içinde yaş
4 Kim <u>yihılu</u> p sançılıpdur her tarafdın ġār aña	Kim <u>yıkılıp</u> sançılıptur her tarafdın ġār aña
5 Men ġod öldüm ey şabā <u>gönlümi görse</u> n küyıda	Mēn ġod öldüm ey şabā <u>könlümni körsen</u> küyıda
6 <u>Çihma andan</u> dēp naşihat kılġa-sen zinhār aña	<u>Çıkma andın</u> dēp naşihat kılġa-sēn zinhār aña

At minyatürünün bulunduğu bu sayfanın¹⁴ *Seçki*'nin içinde yer alıp almadığı tarafımızdan açıkça tespit edilemedi. Her ne kadar gazellerin Oğuzcaya uyarlanmasında izlenen yol ve tezhiplerde kullanılan bulut motifleri benzer ise de gerek kâğıt gerekse cetvel çizgilerinden hareketle bu sayfanın farklı bir *murakka'* kitabına ait olduğu söylenebilir. Üstelik yukarıdaki şiirler şairin *Ġarā'ibü's-Şıġar* veya *Nevādirü's-Şebāb* divanlarından alınmış beyitler iken bu sayfada bulunan ilk 6 mısra *Fevāyidü'l-Kiber* divanında bulunan gazelin 1., 2. ve 8. beyitlerinden oluşmaktadır. Ayrılma hâli (*andan*) ve belirtme hâli (*gönlümi*) eklerinde Oğuzca şekilleri kullanılmıştır. Yuvarlaklaşma (*baġrum, yihılu, kirpüklerüm*), sızıcılışma (*baġmas, yihılu, çihma*) hadisesleri ve *yügürük* yerine sıfat-fiil ekiyle

¹⁴ Bu sayfanın görüntüsü yurtdışında başka bir müzayedenin genel ağ adresinde sergilenmektedir: <https://www.artfoxlive.com/product/3758726.html> [Erişim tarihi: 12.05.2022, 17:05]

yügürgen (kalıcı isim) şeklinin kullanılması Oğuzcaleştirme çabaları olarak görülebilir.

13. Şiir

<p>7 ‘Ārız u hālını bir dem <u>görmesem</u> ey dil-rübā 8 Eyledür-men kim <u>görünmes</u> <u>gözüme</u> aġ u qara</p>	<p>R. 600a/26 ‘Ārız u hālını bir dem <u>körmesem</u> ey dil-rübā Eyledür-mèn kim <u>körünmes</u> <u>közüme</u> <u>ak</u> u qara</p>
---	---

Fevāyidü’l-Kiber divanında bulunan gazelin matla kısmından alınan bu parçada sedalılaşıma (*ağ*) Oğuzca özellik olarak dikkat çekmektedir. Bu son 8 mısraın çevresine cetvel çizilmiş, cetvel dışına ise Farsça aşağıdaki cümleler yazılmıştır. Bu 3 cümle Molla Câmî’nin *Yūsuf ve Züleyhā* mesnevisinin başlıklarından oluşmaktadır. Câmî’nin Nevâyî ile Hüseyin Baykara’nın hakimiyeti altında bulunan devletin en önemli şahsiyetlerinden olması sebebiyle her ikisinin eserlerinden alınan parçaların aynı *murakka*’da bulunması doğal bir durumdur.

- 1) در شکایت از فلک پر نکایت که از دهاوار گرد عالمیان حلقه کرده و همه را به دایره
تصرف خود در آورده بر یکی زخم زند و بر دیگری زهر افکند نه هیچ از دست رفته را با وی دست
ستیز و نه هیچ از پای افتاده را از وی پای گریز
- 2) در پند دادن و بند نهادن فرزند ارجمند که دست ادراک در فتراک
- 3) طلب کردن پادشاه مصر یوسف را علیه السلام برای تعبیر خواب خود و تعلل کردن وی تا
آنچه میان وی و زنان مصر گذشته بود تفحص نمایند

SONUÇ

Oğuzcaya uyarlanan Nevâyî şiirleri seçkisinin şairin hayatta olduğu yıllarda hazırlanması Türk dünyasında ününün ne derece yayıldığını göstermektedir. Akkoyunlu ve Timurlu devletlerinin karşılıklı mücadelelerinin yaşanmış olması edebi ve sanat alanındaki iş birliklerini, etkileşimleri engellememiştir. Batı ve Doğu Türklük sahasında kaleme alınan eserler her ikisinde okunmuş, özellikle Nevâyî’nin eserleri her iki sahayı birbirine bağlamaya hizmet etmiştir. Oğuzcaya uyarlanan seçkide çoğunlukla Nevâyî’deki şekillerin korunduğu (burada veznin de etkisi olduğu unutulmamalıdır), bazı durumlarda Oğuzcanın dil özelliklerine göre şekillendirildiği anlaşılmaktadır. *Seçki*’de, kelime tercihleri konusunda Nevâyî’den farklı olan durumlar fazla değildir. Tabi burada müstensihin, belki aktarımı da yapanın bir Harezmi Türk olduğunu da unutmamak gerekir. Buna rağmen bütün bunlar her iki sahanın eserlerinin karşılıklı okunduğu, takip edildiği ve anlaşıldığını gözler önüne sermektedir.

Çalışmamızda incelenen 12. ve 13. şiirlerin yer aldığı yazma eser sayfası başka bir seçkinin parçası olabileceği yukarıda dile getirildi. Bu durumda

Akkoyunlu sarayında iki ayrı seçki hazırlanmış olmalıdır. Bu seçkilerin bütün sayfalarının elde edilerek Çağatay Türkçesi şekilleriyle mukayeseli yayımlarının yapılması, *Akkoyunlu Divanı* ve bu seçkilerde Harezmi müstensih Abdürrahim bin Abdürrahman'ın tercihlerinin ortaya konulması, dönemin Doğu ve Batı Türklük sahasının dil durumunun analiz edilmesinde katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- CANPOLAT, Mustafa. *Ali Şir Nevâyî-Lisanü 't-Tayr*. Ankara: TDK Yayınları, 1995.
- ERKİNOV, Aftondil. "From Herat to Shiraz: the Unique Manuscript (876/1471) of 'Alî Şîr Nawâ'î's Poetry from Aq Qoyunlu Circle", *Cahiers d'Asie Centrale*, 2014, 24, s. 47-79.
- ERKİNOV, Aftondil, JABBOROV, Rustam. "Nevâyî Şiirleri Sultan Yakub Saylanmasında", *Ali Şir Nevayî ve XXI. Asır Adlı Sempozyum Bildiri Metinleri*. Taşkent, 2019.
- KARAÖRS, Metin. *Alî Şîr Nevayî, Nevâdirü 'ş-Şebâb*, Ankara: TDK Yayınları, 2006.
- KAYA, Önal. *Alî Şîr Nevayî, Fevâidü 'l-Kiber*, Ankara: TDK Yayınları, 1996.
- KUT, Günay. *Alî Şîr Nevayî, Ğarâ'ibü 'ş-Şîğar, İnceleme-Karşılaştırmalı Metin*, Ankara: TDK Yayınları, 2003.
- SEYHAN, Tanju. "Akkoyunlular Döneminde Ali Şir Nevâyî Şiirlerinden Seçmelerin Lehçelerarası Aktarımıyla Ortaya Konulan Oğuzca Divan", *Ali Şir Nevayî ve XXI. Asır Adlı Sempozyum Bildiri Metinleri*, Taşkent: Turan-İkbal Neşriyatı, 2018, s. 17-50.
- ŞİMŞEK, Yaşar. "Ali Şir Nevâyî'nin Kırk Hadis Tercümesinin Leipzig Nüshası ve Nüshadaki Çağatayca-Osmanlıca Karşılıklar Üzerine", *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, (15), 2020, s. 141-157.
- TEKİN Alpay, Gönül. *Alî-Şîr Nevâyî Ferhâd ü Şîrîn*, İstanbul: TDK Yayınları, 2012.
- TÜRK, Vahit. "Lehçeler Arası İlişkiler ve Oğuz Türkçesinde Bir Nevâî Eseri", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 2010, XXVIII-Güz, s. 395-408.
- TÜRKAY, Kaya. *Alî Şîr Nevayî, Bedâyi 'ü 'l-Vasat, Üçüncü Divan*, Ankara: TDK Yayınları, 2002.
- YUSUPOV, Y. *Munis Harezmî. Saylanma*. Taşkent: Edebiyat ve Sanat Neşriyatı, 1980.

EKLER-TIPKIBASIM

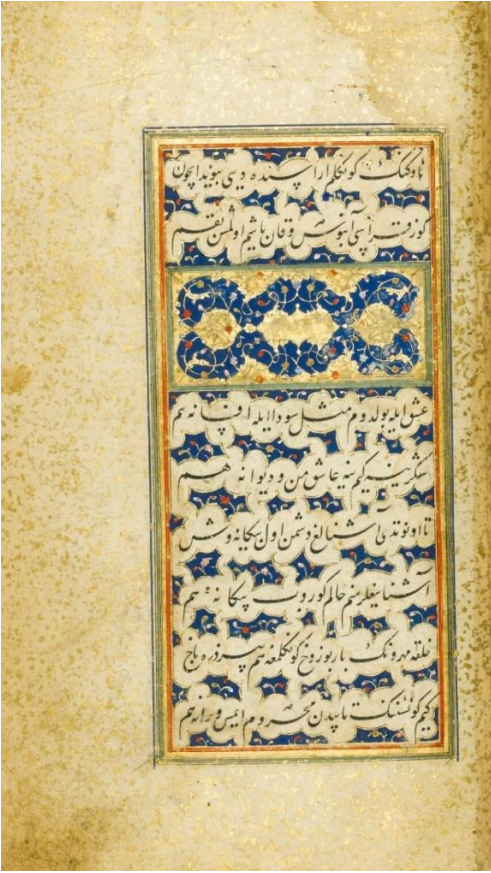
1b

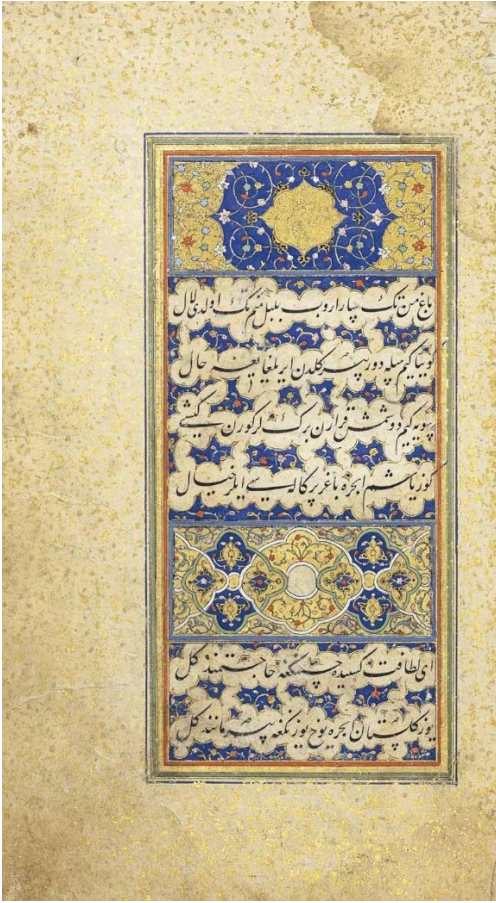
2a

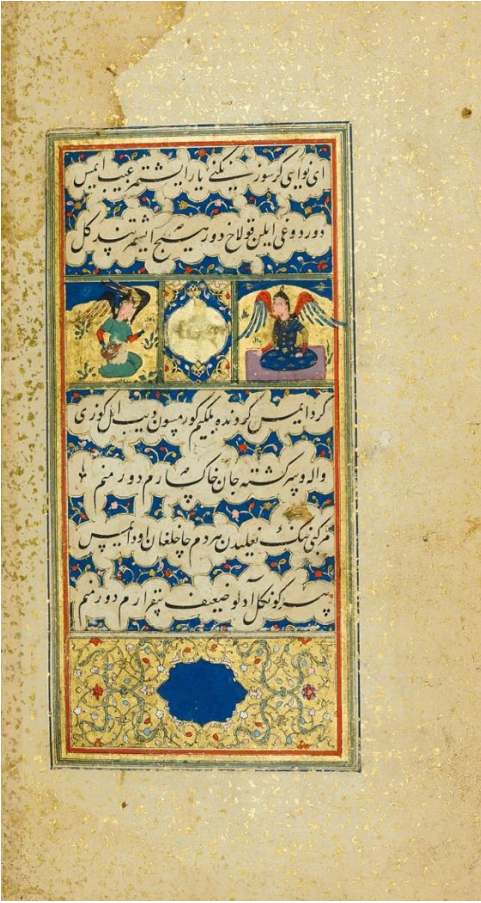
2b

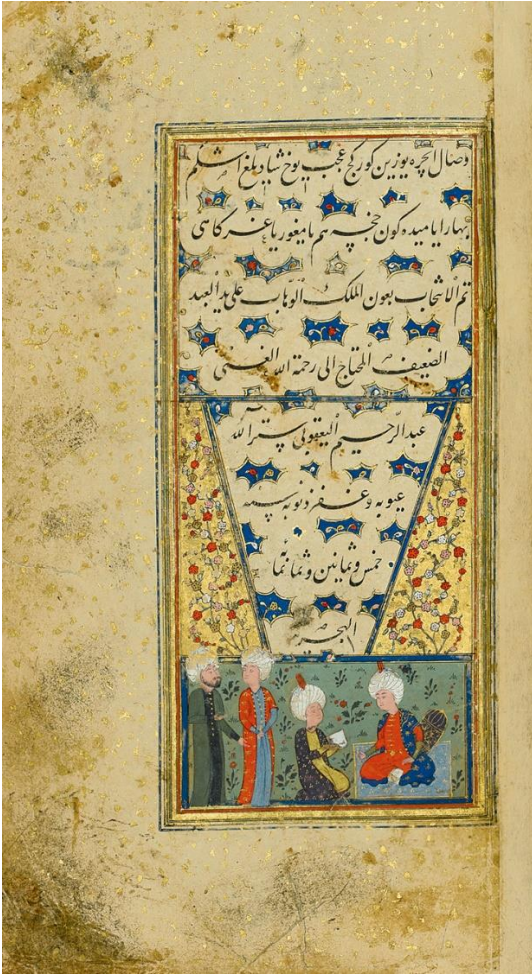
3a

3b

4a

4b

5a